

О. О. ХАРЧУК, К. О. ОЗЕРОВА

Олександр Олександрович Харчук, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

Катерина Олександрівна Озерова, студентка Київського університету права НАН України

НАСЛІДКИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЗМІНИ КЛІМАТУ: ЕКОЛОГІЧНІ Й ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА

Ключовою складовою в проблематиці екологічної кризи XXI сторіччя стала глобальна зміна клімату, яка акумулює в собі першоджерело фатальних наслідків не лише для міжнародного правопорядку, а й для людства загалом. Масштаби впливу кліматичних змін на стан екосистеми, розвиток міжнародної економіки, міжнародні відносини і світову політику вже давно вийшли за встановлені межі. Міжнародне співтовариство активізувалось у напрямі пошуку шляхів розв'язання «кліматичних» проблем, які відбуваються у глобальному просторі. Хибно побудований алгоритм дій міжнародних організацій та провідних держав світу щодо протидії зміні клімату, перш за все, може створити загрозу життю і здоров'ю людини. Відповідно актуальність обраної тематики зумовлена потребою в прогнозуванні наслідків майбутніх кліматичних змін екосистеми, яка пояснюється необхідністю посилення зусиль, спрямованих на попередження кризових ситуацій або/та адаптації до них.

Питанню глобальної зміни клімату приділяли увагу порівняно невелика кількість таких вітчизняних вчених, як: Н. І. Андрусевич, А. Ю. Лопатинська, М. М. Микієвич, Н. М. Удод, В. Я. Шевчук, М. В. Шульга. Значно більше висвітлено в працях зарубіжних вчених, які досліджували вплив та наслідки кліматичних змін на міжнародний правопорядок, зокрема це: Л. Бернштейн, П. Бош, Є. Волленберг, К. Енжель, Б. Кемпбел, Р. Кріст, К. МакГрафа, Дж. Нельсон, Д. Оуена, К. Райде, Дж. Сетіара, Н. Стерн, Ф. Торнтон, Дж. Хансен, У. Харе, М. Херреро, А. Чаллінор.

Мета статті – спрогнозувати наслідки подальших змін клімату та запропонувати шляхи їх правового вирішення.

Починаючи з 1960-х років кількість природних катаклізмів зросла утричі – вулкани, торнадо, повені, землетруси, потужні зливи та аномальна спека. Відповідно зросла і кількість людських жертв. Так, спека влітку 2003 р. в Європі забрала життя 70 тис. людей. Жертвами цунамі в Індійському океані в грудні 2004 р. стали майже 230 тис. людей у 14 країнах. У результаті землетрусу на Гаїті в січні 2010 р. загинула 31 тис. осіб. Влітку 2010 р., в період спеки в Росії, загинули 56 тис. осіб. Цунамі й землетрус у Японії в березні 2011 р. забрали 18400 життів, які були офіційно підтверджені та 17339 людей, які зникли безвісти.

2015 рік продемонстрував, що природні умови швидко змінюються – у Європі постійні повені, кількість опадів значно перевищує норму, у той час як у Ефіопії про таке, напевно, лишень мріють. Сполучені Штати Америки після руйнівного торнадо накрили сніжні бурі. Якщо розглядати зазначене з економічної точки зору, то в результаті повені в Республіці Малаві 2015 р. половина території країни є зоною лиха, оскільки постраждало більше 63,9 тис. гектарів землі, збиток був оцінений у 51 мільйон доларів. У тому ж році збиток через повінь в Чилі склав не менше як 1,5 млрд дол. США. Для Ефіопії сильна посуха через відсутність дощу означає, що врожайність в найбільш постраждалих районах знизилася на 90 %. Уряд Ефіопії виділив майже 130 млн фунтів стерлінгів для боротьби з економічним занепадом, однак для повноцінного подолання наслідків посухи необхідно ще 330 мільйонів. Більшість ефіопців досі пам'ятають голод 30 років тому, внаслідок якого загинуло майже 400 тис. співвітчизників.

Отже, глобальна зміна клімату впливає абсолютно на всі сфери суспільного життя – міжнародну економічну діяльність, екосистему, світову політику та міжнародне право.

Умовно наслідки подальших змін клімату можна класифікувати за ознакою завдання шкоди навколишньому середовищу на: екологічні, соціальні, економічні, політичні, правові.

Екологічні – глобальні процеси, які характеризуються зміною природних умов: температури, опадів, вологості, вітру тощо. У 1992 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро було розроблено й прийнято Ріо-де-Жанейрську Декларацію з навколишнього середовища і розвитку 1992 р. (далі – Декларація 1992 р.). У Принципі 7 проілюстрована основна суть Декларації 1992 р. – «держави повинні співпрацювати в дусі глобального партнерства в цілях збереження, захисту і відновлення здорового стану і цілісності екосистеми Землі» шляхом «...обміну науково-технічними знаннями і розширення розробки, адаптації, поширення та передачі технологій, включаючи нові та новаторські технології» (Принцип 9) та «...прийняття ефективних законодавчих актів у галузі навколишнього середовища» (Принцип 11)¹. Ці принципи означають, що міжнародний економічний розвиток має відбуватися без завдання шкоди навколишньому середовищу.

Однією з організацій, яка займається дослідженням зміни клімату, є Консультативна група з міжнародних сільськогосподарських досліджень (анг. *Consultative Group on International Agricultural Research*). Вона керує проектом «Зміна клімату, сільське господарство і продовольча безпека», який досліджує вплив зміни клімату саме на сільське господарство². У проекті акцентується увага, що кліматичні зміни будуть впливати на всі аспекти продовольчої безпеки населення планети, зокрема зміни у спектрі культур, які можуть вирощуватись на різних територіях, і врожайність цих культур. Прогнозується втрата продуктивності тваринництва та зміна в доступності та якості кормів, води. Особливо зміни торкнуться підводного світу – вимирання цілих популяцій морських організмів, поширення захворювань аквакультур та риб. Також очікується, що часті екстремальні погодні явища через зміну клімату можуть призвести до пошкодження продовольчої інфраструктури, що негативно вплине на збереження і розподіл продовольства. Останнє призведе до зростання ціни на продовольчі ресурси, від чого найбільш уражені будуть бідні верстви населення. Крім того, зі зміною клімату невинно зростатиме ерозія ґрунту, можливі зсуви, збільшення кількості зволожений земель. В окремих районах Землі, навпаки, переважаатимуть посухи, родючість ґрунту значно зменшиться, що призведе до необхідності штучного вирощування культур. Збільшення кількості опадів у зимовий період може призвести до затоплень більшої частини земної території, і навпаки, зменшення кількості опадів у літній період може зумовити водну напругу³.

Соціальні – включають в себе процеси, пов'язані із прямою загрозою життю людини, зміною соціального устрою держави, демографічною стагнацією. Amnesty International та Greenpeace International наразі загострюють увагу на масових порушеннях прав людини на життя, воду, продукти харчування, охорону здоров'я, житло, що вже відбуваються у зв'язку зі зміною клімату. Кількість людей, що страждатимуть від голоду, спричиненого кліматичними змінами, до 2080 р. сягатиме 600 млн людей⁴.

Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) прогнозує, що кліматичні аномалії заберуть життя майже 250 тис. людей протягом 2030–2050 рр. Зокрема, 38 тис. людей похилого віку загрожує смерть від спеки, ще 48 тис. людей – від епідемії, 60 тис. – малярії, а 95 тис. дітей – від недоїдання. Тобто, кліматичні зміни стануть головною причиною бідності в світі, оскільки у зв'язку з перенаселенням планети в найближчому майбутньому виникне нестача світових ресурсів, продовольства, прісної води і належних умов санітарії. 18 грудня 2015 р. у Женеві Генеральною Асамблеєю ООН за участі Уповноваженого доповідача від ООН з питань прав людини на воду і санітарію Лео Хеллер і Голови Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав Валід Саді, відбулося проголошення визнання «права людини на санітарію» як окремого права разом із «правом людини на безпечну питну воду». Відомо, що 2,5 млрд людей все ще не мають доступу до покращеної санітарії, однак Ціль 7 щодо санітарії не була виконана серед 18 Цілей Розвитку Тисячоліття до 2015 р.⁵

Новим явищем для міжнародного права та державного соціального устрою стала поява «кліматичних» біженців із країн Азійського та Африканського регіонів. За статистикою Amnesty International та Greenpeace International 157,8 млн людей вже були змушені залишити свої домівки протягом останніх семи років у результаті екстремальних погодних умов. У зв'язку з кліматичними змінами, ризик переселення найближчим часом може досягти катастрофічних розмірів – шторми, повені, підвищення рівня моря, посухи, матимуть вплив на велику кількість людей, у всьому світу⁶.

Економічні – глобальні процеси, які стосуються змін у міжнародній економічній системі. Сільське господарство – ключовий сектор міжнародної торгівлі та міжнародної економічної системи в цілому, який є найбільш відчутним до зміни клімату. У більшості країн, що розвиваються, очікується скорочення від 5 % до 10 % врожайності основних зернових культур. Урожайність в окремих африканських країнах може впасти на 50 % до 2020 р., а дохід від продажу сільськогосподарських культур – на 90 % до 2100 р. залежно від місця розташування держави. Сільське господарство також водночас буде відчувати нестачу води через втрату льодовикових талих вод і зменшення кількості опадів або посухи⁷.

Відповідно до Концепції сталого розвитку, розробленої в межах ООН, економічне зростання має відбуватися без завдання збитків навколишньому середовищу. У 1972 р. ООН провела в Стокгольмі конференцію з питань навколишнього середовища, під час якої було представлено результати дослідження «Контроль за викидами підприємств та міжнародна торгівля», підготовленого Секретаріатом Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (далі – ГАТТ)⁸.

Ключовим питанням під час діяльності ГАТТ був «зелений протекціонізм» – впровадження заходів екологічної політики на міжнародному ринку. Однак на практиці «зелена» протекціоністська політика включає «зелені» заходи, що відображаються в національних пакетах стимулювання економіки, задля отримання певної економічної вигоди. Це означає навмисне застосування тарифів щодо захисту або підтримки «зеленої» промисловості, яка зароджується в країні⁹.

Занепад сільського господарства, регрес міжнародної торгівлі, знецінення валюти, крах Ямайської валютної системи, усі ці чинники акумулюють в собі катаморфоз міжнародної економічної системи.

Політичні – глобальні процеси, які націлені змінити міжнародні відносини та світову політику. Очікується перехід від поліполярної системи міжнародних відносин до біполярної. Оскільки дефіцит світових ресурсів, питної води, спричинить кризові ситуації серед держав світу. Набуде загострення проблема «Північ – Південь», де бідні країни через глобальні проблеми голоду, катастрофи (шторми, повені, засухи) не зможуть змагатися з розвиненими країнами за продовольчі ресурси і переходитимуть в колоніальну залежність від них. Провідні країни світу знову проведуть демаркаційні лінії на карті світу. Не виключені війни загарбницького характеру.

Правові – процеси, які зумовлюють фіаско існуючій системі міжнародних відносин та міжнародного правопорядку. Враховуючи соціальні, екологічні, економічні, політичні наслідки глобальної зміни клімату слід зазначити, що відбудеться нівелювання міжнародно-правових актів. Свого поширення набуде правовий нігілізм, як свідоме ігнорування вимог міжнародного права зі сторони світових країн-лідерів. Інституційний механізм ООН, який вже потребує негайного реформування, не в змозі реагувати на екологічні виклики XXI століття та протидіяти змінам клімату.

Отже, виходячи з прогнозів щодо майбутніх наслідків зміни клімату, варто орієнтуватись на викладений нижче комплекс пропозицій та рекомендацій, спрямованих на пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до них.

1. Як зазначає Ю. С. Шемчушенко, чинне міжнародне екологічне право не є достатньо досконалим засобом для розв'язання відповідних проблем. Воно належним чином не систематизоване і не кодифіковане. У його системі відсутній базовий правовий акт, попри те, що в галузі існують міжнародно-правові акти загального характеру – Стокгольмська декларація з навколишнього середовища, Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.), Всесвітня хартія природи (1982 р.). Ці документи не мають обов'язкової юридичної сили і не є системо-утворюючими для міжнародного екологічного права. Тому, необхідним кроком міжнародного співробітництва держав у протидії глобальним кліматичним змінам є прийняття Екологічної Конституції Землі (далі – Конституція). Пропонована Конституція має на меті вирішити низку важливих для світової спільноти глобальних екологічних проблем: сформувати систему екологічних прав людини і закріпити її право на безпечне навколишнє середовище (право людини на безпечне навколишнє середовище є відправною точкою для формування усіх інших екологічних прав людини, а його забезпечення – головною метою міжнародного екологічного співробітництва держав. Слідом за ним доцільно закріпити й інші екологічні права людини: здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; вільний доступ до інформації про стан навколишнього середовища та вільне отримання відповідної інформації; участь у прийнятті рішень з екологічних питань та участь у проведенні екологічної експертизи на національному й міжнародному рівнях; одержання екологічної освіти), визначити напрями світової екологічної політики, а також екологічного співробітництва держав та міжнародних організацій; заповнити прогалини в міжнародно-правовому регулюванні екологічних відносин; сприяти узгодженому розвитку національних систем екологічного законодавства. Крім того, прийняття Конституції сприяло б підвищенню ефективності застосування міжнародної відповідальності за екологічні правопорушення, у тому числі й за порушення положень Конституції¹⁰. Крім того, відбулося б юридичне закріплення мінімального стандарту екологічних прав людини, так званий «мінімально допустимий консенсус». Положення Конституції не лише встановили б перелік загально визнаних прав, а й зафіксували їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому останні мають реалізовуватись.

2. Пріоритетним напрямом забезпечення екологічного правопорядку у світі є створення єдиної судової інституції універсального характеру. Запровадження конвенційного механізму забезпечення реалізації Конституції – це закріплення судових гарантій. Наразі міжнародні судові спори екологічного характеру розглядаються переважно загальними судами. Прикладами таких судів є Міжнародний суд ООН, Міжнародний арбітражний суд, Європейський суд з прав людини, а також деякі спеціалізовано-галузеві судові органи – Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний морський і річковий арбітражний суд. У минулому столітті була невдала спроба утворити міжнародний екологічний суд, який мав назву Міжнародний суд екологічного арбітражу та примирення. Зараз доктрина схиляється до ідеї створення Міжнародного екологічного суду під егідою ООН, який відповідно до міжнародного права вирішуватиме юридичні спори між суб'єктами міжнародного права і виноситиме юридично-обов'язкові рішення.

3. Участь держав у стратегічних галузевих партнерствах має стати не правом, а обов'язком. Міжнародне співтовариство повинне інвестувати в інноваційні технології, що сприятимуть технічному переоснащенню виробництва на основі впровадження інноваційних проектів, енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів. Amnesty International та Greenpeace International вже закликали уряди на Конференції ООН з питань клімату 2015 р. у Парижі прийняти поетапну відмову від викопного палива і забезпечення 100 % відновлюваної енергії для всіх держав до 2050 року.

4. Запровадити механізм контролю, який би слідкував за тим, що міжнародна торгівля й міжнародна економічна діяльність повинні проводитись з урахуванням оптимального використання світових ресурсів та без завдання шкоди навколишньому середовищу та правам людини відповідно до цілей Концепції сталого розвитку проголошеної в Ріо-де-Жанейро в 1992 р.

5. Держави повинні дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань у усіх аспектах, пов'язаних зі зміною клімату. Перш за все, це стосується зобов'язань у галузі прав людини – запобігати всім формам дискримінації; гарантувати гендерну рівність; забезпечувати право на екологічну інформацію. У межах державних кордонів уряди мають вживати заходів для надання допомоги постраждалим у ході кліматичних змін, забезпечити доступ до чистої води і санітарії, право на житло, харчування, гарантувати права на безпечне навколишнє середовище. Це допоможе зменшити кількість «кліматичних» біженців, сприятиме їх рівномірному розподілу. Держави повинні на національному рівні запровадити механізми для забезпечення правового захисту тих, чий права були порушені в результаті кліматичних змін та проводити постійний моніторинг національними органами щодо порушень прав людини, пов'язаними зі зміною клімату.

Всі вищенаведені пропозиції та рекомендації можливі за умов налагодження діалогу між людством і природою. Міжнародне співтовариство має піти на поступки, тим самим зменшити негативний вплив на навколишнє середовище та раціонально і ефективно використовувати світові природні ресурси без руйнування екологічної системи. Завдяки прогнозуванню та плануванню на належному рівні із залученням інноваційних технологій науки необхідно реалізовувати заходи, спрямовані на пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до них.

¹ Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 / United Nation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml

² Лопатинська А. Ю. Очікувані наслідки зміни клімату // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – № 5 (2). – С. 29.

³ Agriculture, Food Security and Climate Change: Outlook for Knowledge, Tools and Action. – CCAFS, 2010. – Report № P. 4.

⁴ Спільна заява: Greenpeace – Amnesty International / Amnesty International. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amnesty.org.ua/nws/spilna-zayava-greenpeace-amnesty-international/>

⁵ Right to sanitation, a distinct human right – Over 2.5 billion people lack access to sanitation. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16903&LangID=E>

⁶ Спільна заява: Greenpeace – Amnesty International / Amnesty International. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amnesty.org.ua/nws/spilna-zayava-greenpeace-amnesty-international/>

⁷ Stern Review Report on the Economics of Climate Change. Pre-publication edition. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm.

⁸ GATT, Industrial Pollution Control and International Trade. – 9 June 1971. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/90840247.pdf

⁹ Понфалуш Д. Подвійність екологічних стандартів, або в чому полягає політика «зеленого» протекціонізму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/podvynist-ekologichnih-standartiv-abo-v-chomu-polyagaye-politika-zelenogo-protetsionizmu/>

¹⁰ Шемшученко Ю. С. Екологічна конституція Землі: від ідеї до практичного втілення / Ю. С. Шемшученко // Вісник Національної Академії наук України. – 2007. – № 9. – С. 4.

Резюме

Харчук О. О., Озерова К. О. Наслідки глобальної зміни клімату: екологічні й правові виклики для міжнародного співтовариства.

Авторами розглянуто глобальну проблему зміни клімату в міжнародному екологічному праві. Проаналізовано основні тенденції та масштаби впливу кліматичних змін на стан екосистеми, розвиток міжнародної економіки, міжнародні відносини і світову політику. Класифіковано майбутні наслідки кліматичних змін у глобальному просторі, зокрема екологічні, соціальні, економічні, правові та політичні. Наведено перелік пропозицій та рекомендацій, спрямованих на пом'якшення наслідків зміни клімату або/та адаптації до них.

Ключові слова: зміна клімату, міжнародне право, екосистема, наслідки зміни клімату, навколишнє середовище.

Резюме

Харчук А. А., Озерова К. А. Последствия глобального изменения климата: экологические и правовые вызовы для международного сообщества.

Авторами рассмотрено глобальную проблему изменения климата в международном экологическом праве. Проанализированы основные тенденции и масштабы влияния климатических изменений на состояние экосистемы, развитие международной экономики, международные отношения и мировую политику. Классифицированы будущие последствия климатических изменений в глобальном пространстве, в частности экологические, социальные, экономические, правовые и политические. Приведен перечень предложений и рекомендаций, направленных на смягчение последствий изменения климата или/и адаптации к ним.

Ключевые слова: изменение климата, международное право, экосистема, последствия изменения климата, окружающая среда.

Summary

Kharchuk O., Ozerova K. The consequences of global climate change: environmental and legal challenges to the international community.

The authors considered the global problem of the climate change in international environmental law. The basic trends and the extent of the climate change impact on the condition of the ecosystem, the development of the international economy, international relations and world policy. Classified future consequences of the climate change in the global environment, including environmental, social, economic, legal and political. The list of the proposals and recommendations aimed at mitigating the effects of the climate change or/and adaptation.

Key words: climate change, international law, ecosystem, consequences of climate change, environment.